

BMP 2001 in de ban van MKZ

Figuur 2. Indexverloop van de Bergeend, Waterhoen, Roodborsttapuit en Sprinkhaanzanger in de duinen tussen De Helder en Hoek van Holland (Holland) en op de Waddeneilanden. Indexen laten overeenkomsten of juist verschillen zien in de aantalsontwikkelingen van dezelfde soort in twee duingebieden.

Veel BMP'ers kijken met gemengde gevoelens terug op het voorjaar van 2001. Een uitbraak van de veeziekte mond- en klauwzeer (MKZ) had het inventarisatiewerk volledig in z'n greep. Om de verspreiding van de beruchte veeziekte tot een minimum te beperken waren grote delen van het land tot 'verboden' gebied verklaard. Veel proefvlakken bleken niet meer toegankelijk. Dat desondanks nog meer dan de helft van de proefvlakken is onderzocht mag een wonder heten, maar laat onverlet dat MKZ een flink litteken achterlaat in de BMP reeks. Indexcijfers van 2001 zijn wel berekend, maar op aanmerkelijk minder gegevens gebaseerd dan anders en bovendien met forse verschillen in dekking per habitat of regio.

MKZ versus BMP

In het voorjaar van 2001 werden we in Nederland verrast door niet mis te verstane verbodsbepalingen in verband met een uitbraak van de zeer besmettelijke veeziekte MKZ. In grote delen van Nederland stond het betreden van het vertrouwde proefvlak plotseling welhaast gelijk aan het begaan van een misdaad! Kort na vaststelling van MKZ in Overijssel, Gelderland en Flevoland, eind maart, werden gebieden in de wijde omgeving van besmette veebedrijven tot verboden gebied verklaard. In april viel het landelijk gebied in deze provincies vrijwel geheel onder de verbodsbepalingen, evenals in de provincies Friesland, Groningen, Drenthe en Utrecht. Ook elders in Nederland waren verbodsbepalingen tot betreding van kracht. Grote delen van het platteland, inclusief veel bos- en natuurgebieden gingen op slot. Versoepeling van de maatregelen in een aantal gebieden, eind april, bracht weinig soelaas. April is immers een cruciale inventarisatiemaand. In de meest getroffen provincies duurde het zelfs tot in juni alvorens terreinen weer vrijelijk betreden mochten worden. Veel BMP'ers moesten dus machteloos toezien hoe hun soms al jarenlang opgebouwde inventarisatiereeks werd onderbroken. Achteraf kun

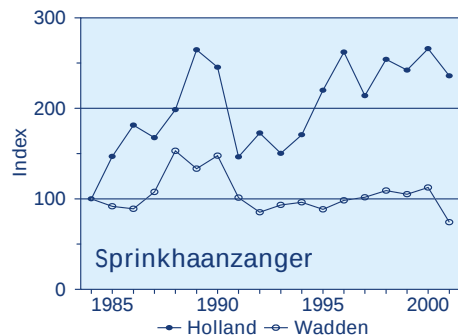
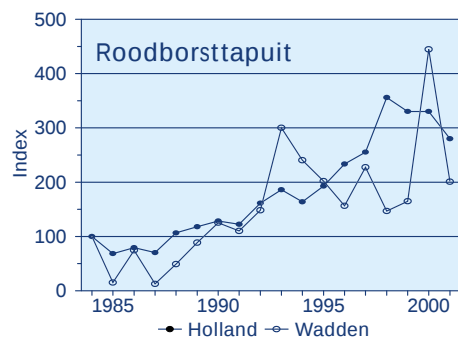
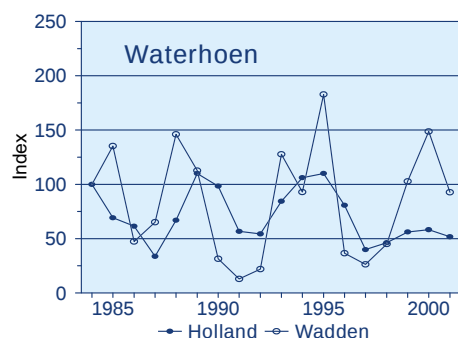
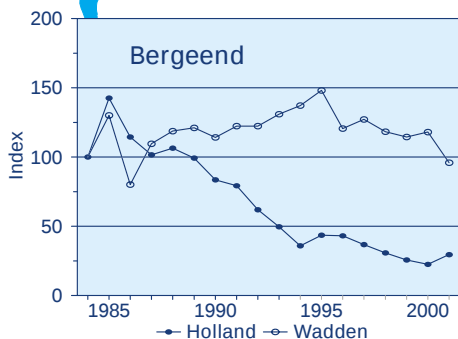
je dat als afdoen met 'jammer dan', maar tijdens de crisis in april lag dat anders. Toen was nog onduidelijk wat in het verschiet lag en stond de telefoon bij SOVON geregeld rood gloeiend met vragen over het wel of niet gaan inventariseren. SOVON kon helaas niet veel anders dan tellers te wijzen op het nakomen van de afgekondigde noodmaatregelen. Voor nieuwe BMP'ers viel hun eerste jaar ook jammerlijk in het water. Er hadden zich in 2001, na afsluiting van het atlasproject, juist heel wat nieuwe BMP-tellers aangemeld. De meesten zijn gelukkig in 2002 aan een nieuwe start begonnen.

Waar vielen de grootste klappen?

Van meet af aan was duidelijk dat gegevens van onvoldoende of afwijkend geïnventariseerde proefvlakken voor het BMP niet bruikbaar waren. In vergelijking met 2000 missen we landelijk gezien ongeveer de helft van de proefvlakken in agrarische gebieden, moeras, heide en hoogveen (figuur 1). In bos en park ging het om ruim eenderde van de plots. Het aantal proefvlakken in duin, kwelder en stedelijk gebied ontliep elkaar in beide jaren nauwelijks. Hier zijn de effecten van MKZ op de telinspanning dus niet groot. Duin en kwelder scoren in 2001 zelfs relatief hoog,

Figuur 1. Ligging van zowel in 2000 als in 2001 (gevulde stip) en uitsluitend in 2000 getelde BMP-proefvlakken (open stip). De uitsluitend in 2000 geïnventariseerde proefvlakken geven een beeld van de plots die vanwege MKZ in 2001 niet werden geteld.

onder andere door extra inspanningen in het kader van de integrale inventarisatie van het Waddengebied. Bij de vergelijking van de cijfers uit 2001 en 2001 moeten we ons realiseren dat niet precies valt te achterhalen van hoeveel gebieden gegevens uit 2001 zouden zijn ontvangen als er geen MKZ was uitgebroken. Bij de meeste meerjarige geïnventariseerde proefvlakken blijkt dat de inventarisatie alleen in 2001 is uitgevallen. In totaal komen we er op uit dat van 40% van de proefvlakken geen informatie uit 2001 is binnengekomen. Deze aderlating maakt de berekening van de landelijke aantalsontwikkeling van de meeste vogelsoorten minder betrouwbaar, zeker voor de zwaar getroffen landschapstypen. Statistische berekeningen (bijschattingen) op basis van wel geïnventariseerde bieden, zoals dat standaard gebeurt in het BMP, bieden onvoldoende soelaas. De plots die daarvoor als referentie moeten dienen zijn namelijk onevenwichtig over het land verdeeld. Er zijn bijvoorbeeld wel diverse heideterreinen en bossen in Drenthe en Noord-Brabant geteld, maar niet in Overijssel en Gelderland, terwijl daar de nodige BMP-heide- en bosgebieden liggen. Door regionale verschillen in aantalsontwikkeling kunnen gegevens uit

Drenthe en Brabant bovendien niet klakkeloos gebruikt worden voor het bij-schatten in Overijssel en Gelderland.

Duinen nader bekeken

We hebben van de nood een deugd gemaakt en richten ons met de vergelijking van de aantalsontwikkeling 2000-2001 vooral op de duinen, waar MKZ het minste effect heeft gehad op de telinspanning. Het gaat om 99 proefvlakken die zowel in 2000 als in 2001 werden geïnventariseerd. De meeste liggen in de duinen tussen Den Helder en Hoek van Holland (77) en op de Waddeneilanden (20).

De Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden komen er met 2 proefvlakken bekaaid af (zie ook figuur 1). Tapuit, Witte Kwikstaart en Wulp lieten de grootste verschillen zien, met een afname van 25-40% ten opzichte van 2000. Ook Scholekster, Kievit, Tureluur en Veldleeuwerik vertonen een negatieve tendens. Vrijwel al deze soorten vertonen al veel langer een neerwaartse trend, gevoed door vergrassing en struweelvorming in het duin, waardoor open landschapselementen schaars worden. Holenduif, Roodborsttapuit, Goudvink en Rietgors namen eveneens af, maar hier lijkt op langere termijn

Duinstruweel en broedvogels

In mei 2002 verscheen een themanummer over Duinstruwelen van het tijdschrift De Levende Natuur met veel interessante gegevens over onder andere de ontwikkeling van duinstruwelen en effecten ervan op de fauna. Henk Sierdsema van SOVON en zijn Belgische mede-auteur Dries Bonte geven in hun bijdrage een beschrijving van de samenstelling van de broedvogelbevolking door de jaren heen, met als ondertitel "meer vogels, minder kwaliteit". De auteurs schrijven onder andere: Door de sterke uitbreiding van struwelen in de duinen in de afgelopen veertig jaren zijn struweelvogels flink toegenomen. Illustratief hiervoor is de trend van de Nachtegaal. Sinds begin jaren zestig in de vorige eeuw is het aantal broedparen met 500-600% toegenomen.

In het binnenland is in diezelfde periode de Nachtegaalstand ingestort. Het merendeel van de Nederlandse populatie zit tegenwoordig in duinstruwelen en deze struwelen zijn in de voorbije periode op grote schaal tot ontwikkeling gekomen. De verwachting zou zijn, dat door de toename van struwelen de broedvogels van open duinen sterk zijn afgenomen de afgelopen veertig jaar. Deze soorten laten echter een aantallenpiek zien omstreeks 1980. De trends van de Veldleeuwerik en Tapuit laten de ontwikkeling goed zien. De veronderstelde relatie "meer struweel - minder vogels van open duin" blijkt dus niet zo simpel te zijn. Beide soorten zijn in de jaren zestig en zeventig toegenomen en vervolgens sterk afgenomen. Dit wijst erop, dat de duinen in de loop van de jaren zestig zelfs geschikter zijn geworden voor deze soorten.

De meest waarschijnlijke oorzaak hiervoor is fluctuaties in de stand van de belangrijkste grazer in die tijd: het Konijn. De trend vertoont een sterke overeenkomst met het aantal konijnen in de prooien van uilen. Door de komst van predatoren als de Vos en de konijnenziekte VHZ is de konijnenpopulatie in korte tijd ingestort, waardoor open duin langzaam maar zeker begroeid raakte met grassen, ruigte en struwelen.

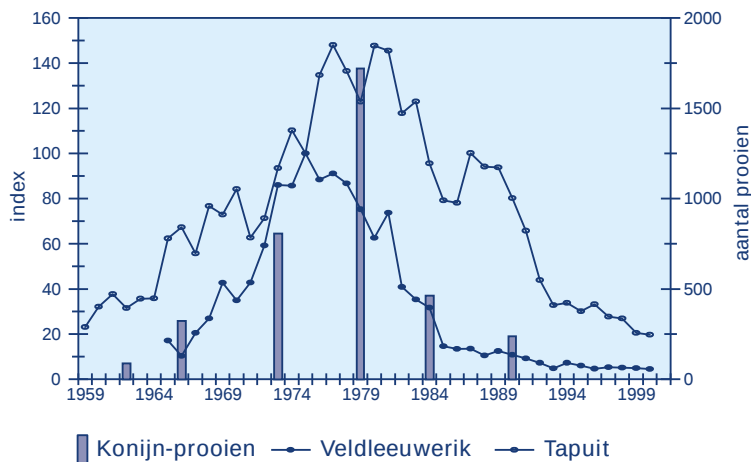
Als gevolg hiervan raakten de Veldleeuwerik en de Tapuit hun open broedbiotoop kwijt en liepen sterk in aantal terug.

geen sprake van een eenduidige negatieve trend. Soorten van bosranden en bosjes deden het in 2001 opmerkelijk goed, zoals Grote Bonte Specht, Zanglijster, Kool- en Pimpelmees, Glanskop en Boomkruiper. Torenvalk, Ransuil, Zomertortel (+28%) en Winterkoning (+17%) herstelden zich van de terugval in voorgaande jaren. Bij Winterkoning gaat het hier om een herstel van de wintersterfte in 1996. Torenvalk en Ransuil profiteerden van het rijkere muizenaanbod in 2001. Een opvallende trend maakt ook de Boomleeuwerik door. Na tien magere jaren is de soort tegenwoordig op veel plaatsen in het duin weer te horen.

Trends in de duinen: één pot nat of niet?

Op school leerden we al dat de duinen verdeeld kunnen worden in kalkrijke en kalkarme. De laatste vinden we vooral op de Waddeneilanden. De duinbegroeiing in het Waddengebied is in het algemeen wat opener en begroeid met jongere, lagere struwelen en bosjes dan in de duinen langs de kust tussen Den Helder en Hoek van Holland. De vraag is of we deze verschillen ook terugzien in de aantalsontwikkeling van broedvogels. Van 29 soorten met voldoende langjarige gegevens (in beide regio's) is de ontwikkeling in de duinen op de Waddeneilanden vergeleken met die in de Hollandse duinen. De vergelijking wordt nog wat vertroebeld door het geringe aantal plots (7-21) op de Wadden in de jaren tachtig. Vanaf 1991, bij de start van het internationale Waddenzeeproject, hebben de inventarisaties er een flinke impuls gekregen (15-55 plots) en komen ze enigszins in de buurt van het grote aantal plots (63-114) in de Hollandse duinen.

Van elf soorten komt de trend in beide duinregio's in grote lijnen overeen (tabel 1). Bij achttien soorten verschilt de ontwikkeling, waarbij de trend in het Waddengebied bij twaalf soorten positiever uitvalt dan in de Hollandse duinen. Bij zes soorten is dat andersom. Vogelsoorten van het open veld laten, met uitzondering van de Graspieper, in beide duinregio's een negatieve trend zien. Deze soorten staan boven in de tabel. De Bergeend (figuur 2) en Wulp doen het op de Wadden naar verhouding beter. Enkele soorten speelt het dichtgroeien van de duinen met grassen en struwelen parten, zoals de Veldleeuwerik, Witte Kwikstaart en Tapuit. Bij andere wordt gedacht aan terugvallend broedsucces of verminderde overleving (Wulp, Scholiekster) of is de oorzaak niet duidelijk. De ontwikkeling van de meeste water-

vogels, waaronder de Wilde Eend, Waterhoen en Meerkroet ontloopt elkaar niet veel in de twee duinregio's. Meestal gaat het om een gelijkblijvende stand of om geringe toe- of afname. Fluctuaties bij het Waterhoen en de Waterral, waarin effecten van strenge winters en natte of droge jaren zijn te herkennen, lopen in de duinregio's vrijwel parallel. Maar op de Wadden zijn de fluctuaties sterker. Bij de meeste broedvogelsoorten van struwelen, bosjes en bosranden vertoont de aantalsontwikkeling in de beide dungebieden overeenkomst of een relatief gering verschil. De Kneu doet het zowel op de Wadden als elders in de duinen matig en de Braamsluiper, Grasmus en Roodborsttapuit doen het overall goed. Bij de Merel en Rietgors is het om het even. Bij geringe trendverschillen blijkt de ontwikkeling van veel soorten in het Waddengebied positiever of minder negatief dan in de Hollandse duinen: zie bijvoorbeeld Heggenmus, Houtduif, Fazant, Winterkoning en

Figuur 3. Aantalsontwikkeling in de duinen van twee karakteristieke vertegenwoordigers van korte, open duinvegetatie: Tapuit en Veldleeuwerik. Tevens is het geschatte aantal konijnen dat door uilen is geconsumeerd in de Amsterdamse Waterleidingduinen weergegeven als indirecte verklarende factor voor de positieve invloed van het konijn op het open houden van de vegetatiestructuur. (bron: F. Koning & G. Baeyens 1990. Uilen in de duinen. KNNV, Utrecht).

Tabel 1. Aantalsontwikkeling in 1984-2001 in de Hollandse duinen en in de duinen op de Waddeneilanden. Trends weergegeven als: --, - sterke, respectievelijk geringe afname (index <50, resp. 50-100); +, + sterke, respectievelijk geringe toename (index >150, resp. 100-150); = stabiel.

Soort	Duin Holland	Duin Wadden	Soort	Duin Holland	Duin Wadden
Scholekster	--	--	Koekoek	=	-
Kievit	--	--	Merel	=	=
Veldleeuwerik	--	--	Rietgors	=	=
Tapuit	--	--	Meerkroet	=	+
Wulp	--	-	Winterkoning	=	+
Bergeend	--	=	Ekster	=	++
Witte Kwikstaart	-	-	Waterral	+	-
Kneu	-	-	Graspieper	+	=
Heggenmus	-	=	Kauw	+	=
Houtduif	-	=	Rietzanger	+	=
Fitis	-	=	Braamsluiper	+	+
Holenduif	-	=	Sprinkhaanzanger	++	=
Waterhoen	-	=	Grasmus	++	++
Fazant	-	+	Roodborsttapuit	++	++
Wilde Eend	-	+			

Ekster. Deze verschillen zijn waarschijnlijk in de hand gewerkt door de veranderingen in het landschap. Struweel- en bosvorming is in de Hollandse duinen verder gevorderd dan in de duinen op de Waddeneilanden, waardoor het struweelvogels op de Wadden naar verhouding meer voor de wind gaat. Andersom, een positievere ontwikkeling in de Hollandse duinen komt slechts bij drie soorten tot uiting, het meest opvallend bij de Sprinkhaanzanger en verder bij de Kauw en Rietzanger.

Duin: veel en trouw geïnventariseerd
In het BMP vormen de duinen het meest intensief onderzochte landschapstype in Nederland. Tussen Den Haag en Katwijk bijvoorbeeld liggen de duinen bezaaid met tientallen, vaak aan elkaar grenzende BMP-proefvlakken. De traditie van inventariseren is hier ook groot. Al in de jaren vijftig werden vaste gebieden jaren achtereenvolgend onder de loop genomen. Maar ook bij Haarlem waren broedvogeltellers er al vroeg bij. De duinen op de Waddeneilanden en op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden bleven met uitzondering van onder andere Texel en Terschelling tot voor 10-15 jaar terug vrijwel verstoken van inventariseerders die het enkele jaren wisten vol te houden. Dankzij inspanningen van beheerders, vrijwilligers en coördinatoren van het internationale Waddenproject zijn de Waddeneilanden inmiddels ook goed op de BMP-kaart gezet. Nu de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden nog. We kunnen er gevoelig vanuit gaan dat sommige trends in de duinen in ZW-Nederland afwijkend zullen zijn van die elders in de duinen. Op Schouwen en in Zeeuws-Vlaanderen gebeurt al één en ander, maar graag zouden we nog uitbreiding zien in de duinen op Walcheren, Goeree of Voorne.

De vele BMP'ers worden zeer bedankt voor hun inspanningen in 2001 en in eerdere jaren. De lange BMP-reeksen (en die van voor het BMP-tijdperk) geven overduidelijk het belang van de inventarisaties aan. En laten we hopen niet vaker met een MKZ-crisis geconfronteerd te worden, want veel lol valt er als figuurlijke slachtoffers niet aan te beleven. Inmiddels is het broedseizoen van 2002 op normale wijze verlopen en stromen formulieren volop binnen. De eerste tekenen wijzen op een wat vlak jaar met weinig uitschieters naar boven of naar beneden. Of heeft u andere ervaringen?

Arend van Dijk

Goed jaar voor de Kwartelkoning

Net als in de twee voorgaande jaren werden voor de Kwartelkoningen in juni twee simultane inventarisaties georganiseerd. Voor het eerst werd daarbij ook buiten het rivierengebied op grote schaal meegedaan. Doel van die inventarisaties is -naast het volgen van de populatieontwikkeling- snel actie te kunnen ondernemen naar beheerder en terreineigenaar om de vogels te vrijwaren van de maai-balk (veel graslanden met een late maaidatum worden immers half juni alsnog gemaaid). In de nachtelijke uren van 1/2 juni en 22/23 juni waren ruim 100 tellers gespitst op *Crex crex*. Tijdens de eerste telling werden 70 roepende mannetjes vastgesteld, vergelijkbaar met het aantal in 2001. Dit aantal viel iets tegen, want eind mei leek het seizoen juist erg goed te beginnen en werden al meer Kwartelkoningen gehoord dan gewoonlijk. Tijdens de tweede telling bleek dat vooral in het noorden van het land, zoals in de noordelijke IJsselvallei en in Drenthe en Groningen, veel nieuwe vogels waren gearriveerd. Op grond van gebieden die frequenter werden bezocht bereikten deze vogels rond half juni ons land. Totaal werden de tweede telling maar liefst 160 roepende mannetjes gehoord: ruim 50% meer dan bij de tweede telling vorig jaar.

In Groningen en Drenthe werd tot in juni aankomst van nieuwe dieren waargenomen. Het is waarschijnlijk dat het hier om Kwartelkoningen gaat die elders al een broedpoging hebben gedaan, of om vogels die voor hun tweede legsel uitwijken naar andere gebieden (Kwartelkoningen houden er twee legsel op na). Juist vanwege de toegenomen aandacht voor Kwartelkoningen en late maaidata

vinden dergelijke vogels tegenwoordig ook laat in het seizoen nog steeds geschikt habitat in ons land. De opvallende toename vanaf half juni vertoont overigens enige gelijkenis met de influx in 1998 toen mogelijk onder invloed van veel regen in Oost-Europa, veel vogels in Noordoost-Nederland verschenen (zie artikel in Limosa 74: 147-159). Net als in 1998 bleef de aankomst van nieuwe Kwartelkoningen in juni ook elders niet onopgemerkt. Vooral diverse rivierdalen in Noord-Duitsland kenden het afgelopen seizoen een topjaar. In sommige gebieden waren de aantallen zelfs groter dan in 1998.

Afgezien van de 'akkervogels' in Groningen (voorlopig totaal 135 territoria), zaten de meeste Kwartelkoningen in hooiland en (een kleiner aandeel) in natuurontwikkelingsgebieden. Zowel in het rivierengebied als daarbuiten waren beheerders actief om hun maaidata uit te stellen tot 1 augustus. Verder bleken net als vorig jaar veel boeren bereid hun beheersovereenkomst aan te passen en het maaien eveneens uit te stellen tot 1 augustus. Waarschijnlijk mede dankzij deze beschermingsmaatregelen maakt de Kwartelkoning in de afgelopen jaren een *revival* door. Het aantal territoria bedroeg in heel Nederland in de afgelopen zomer naar schatting 400. Vanaf het historisch dieptepunt in 1996 (50 territoria) zijn er nu twee seizoenen met meer dan 200, en drie met 400 of meer territoria. Elke waarneming is welkom, graag met datum, locatie, biotoop en gebiedsinformatie (jan.schoppers@sovon.nl).

Jan Schoppers & Kees Koffijberg

Mussen zijn rommelkasten

De KNNV heeft vorig jaar in samenwerking met Vogelbescherming Nederland en SOVON een mussenproject gehouden. Een heel jaar lang kon iedereen zijn of haar mussenwaarnemingen doorgeven. De KNNV is het hele jaar overstelpt met inzendingen. Er kwamen duizenden meldingen binnen. De meeste inzenders toonden zich erg betrokken bij 'hun' mussen. Soms waren er heel grappige reacties: 'Ik ken ze allemaal, één noemen we Arie, naar m'n broer, die is ook zo gulzig.' En een ander: 'Een mus

die uit de dakgoot was gevallen heeft ruim twaalf jaar(!) bij ons gewoond.' Toch kwamen er meer treurige meldingen binnen. Katten en 'die verrekte kraaien' kregen meer dan eens de schuld van de mussenachteruitgang. Natuurlijk zit er veel meer achter dan de katten en kraaien.

De slotconclusie die de KNNV trekt: 'Waar gevoerd wordt, zijn mussen. We zijn met z'n allen te netjes en te opgeruimd.'